

UJTE

UNIVERSAL JOURNAL OF THEOLOGY

e-ISSN: 2548-0952

Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2023 (Aralık/December)

İBN AKÎLE EL-MEKKÎ'NİN "el-CEVHERU'L-MENZÛM" ADLI TEFSİRİNİN TEFSİR VE KIRÂATLAR AÇISINDAN TAHLİLİ

*The Analysis Of Ibn Aqila Al-Maqqi's Commentary "Al-Jawhar Al-Manzûm" In Terms Of
Texts And Readings*

MUSTAFA TOPCU

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı.
Dr., Presidency of Religious Affairs.

mahtop_70@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6900-5390>

Makale Bilgisi – Article Information Makale Türü/Article Type: Araştırma
Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 14/11/2023

Kabul Tarihi/Date Accepted: 28/12/2023

Yayın Tarihi/Date Published: 31/12/2023

Atıf/Citation: Topcu, Mustafa. "İbn Akîle El-Mekkî'nin "El-Cevheru'l-Menzûm" Adlı Tefsirinin Tefsir ve Kırâatlar Açısından Tahlili". *Universal Journal of Theology* 8/2 (2023): 72-96. Doi: 10.56108/ujte.1390347.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ujte>

İBN AKİLE EL-MEKKÎ'NİN "el-CEVHERU'L-MENZÛM" ADLI TEFSİRİNİN TEFSİR VE KIRÂATLAR AÇISINDAN TAHLİLİ

Mustafa TOPCU

Öz

İnsanların dünya ve ahiret mutluluğunu sağlaması için Allah tarafından indirilen son kitap, Kur'an-ı Kerim'dir. Bu sebeple ilahi kelamın ulaştığı bütün insan gurupları için tefsir edilmesi bir gerekliliktir. Kur'an-ı Kerim; mübeyyini olan peygamberimizden sonra sahâbe, tâbiîn ve sonrakiler tarafından ihtiyaca göre tefsir edilmiştir. Tefsir âlimleri kendi bilgi ve birikimleri çerçevesinde Kur'an'ı farklı şekillerde tefsir etmişlerdir. Bu müfessirlerden birisi de Osmanlı dönemi Mekke'sinde yaşayan Hanefî-Eş'arî mezhebine mensup İbn Akîle el-Mekkî'dir (ö. 1150/1737). İslâmî ilimlerin hemen hepsinde sağlam bir altyapıya sahip olmakla beraber hadisçi kimliğiyle ön plana çıkmış, ancak en hacimli eserlerini tefsir ve tefsir usulü alanında vermiştir. Onun *el-Cevheru'l-Menzûm fi't-Tefsîr-i bi'l-Merfû' min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîne ve'l-Mahkûm* adlı eseri, rivayet tefsirlerine farklı bir bakış ile içeriğinde sadece Peygamberimizden gelen merfû ve merfû hükmünde rivâyetlerin kullanılacağı iddiasıyla yazılmış bir rivâyet tefsiridir. Peygamberimizin Kur'an'ın tamamını tefsir etmediğini söyleyenlere karşı tamamını tefsir etmiştir iddiasıyla yazılan tefsir, bu yönüyle dikkat çekmekte ve bu gayeyle yazılan başka bir tefsir bilinmemektedir. Âyet tefsiri için verilen rivayetlerden sonra mütevâtir, meşhur, şâz vb. farklı kırâat rivayetlerine yer vermiştir. Geç dönem olarak nitelenecek bir zaman diliminde yazılmış bu tefsir hakkında belirli konular için yapılmış birkaç çalışmanın dışında henüz kapsamlı bir çalışma yoktur. Bu çalışmada eserin genel bir tanıtımı yapılarak İbn Akîle'nin tefsirciliği ve Ra'd sûresi özelinde verdiği kırâat rivayetleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kırâat, İbn Akîle, el-Mekkî, el-Cevheru'l-Menzûm.

The Analysis Of Ibn Aqila Al-Maqqi's Commentary "Al-Jawhar Al-Manzûm" In Terms Of Texts And Readings

Abstract

The Holy Qur'an is the last book revealed by Allah for the happiness of people in this world and the Hereafter. For this reason, it is a necessity to interpret it for all groups of people it reaches. The first interpreter of the Qur'an was the Prophet. After him, the Qur'an was interpreted by the Companions, the followers and the later ones according to their needs. Interpretation scholars have interpreted the Qur'an in different ways according to their own perspectives. One of these interpreters was Ibn 'Aqila al-Makkî, a member of the Hanafi-Ash'arite sect, who lived in Mekke during the Ottoman period. Although he had a solid background and a high level of knowledge in every field, he came to the forefront as a hadithist. However, he wrote his most comprehensive and voluminous works in the field of interpretation and methodology of interpretation. His work *al-Jawhar al-Manzûm fi't-Tafsîr bi'l-Marfû' min Kalâmi Sayyidi al-Mursalîna wa'l-Mahkûm* is a commentary on narrations written with a different perspective on narrated interpretation and with the claim that only the narrations from the Prophet (pbuh) that are considered authentic and authentic will be used in it. This study, which was written in order to refute the belief that the interpretation material coming directly from the Prophet is scarce, draws attention with this aspect. No other interpretation is known to have been written for this purpose. It includes all kinds of critical differences. Except for a few local studies, there is no comprehensive study on this interpretation, which was written in a late period of scholarly stagnation. In this study, Ibn 'Aqila's interpretation and his approach to the differences of Qira'ah in Surah al-Ra'd are analyzed by making a general introduction of the work.

Keywords: Tafsîr, Qiraat, Ibn 'Aqila, al-Makkî, al-Jawhar al-Manzûm.

Extended Abstract

The Holy Qur'an is the last book revealed by Allah to Prophet Muhammad for the happiness of people in this world and the Hereafter. It is a material and spiritual guide to the whole of human life in every place and in every age. Everyone finds themselves in it. It provides the necessary knowledge and lessons for the world and the Hereafter. Those who apply its contents to their lives will earn rewards, and those who rule with it will rule with justice. It contains all kinds of principles of belief, deeds and ethics. It is the greatest and eternal miracle that no one has ever been able to duplicate in terms of its words and meaning. True knowledge and wisdom can be obtained most accurately from the verses of the Qur'an. Because these verses are the word of Allah, the Creator of the beings in need of that knowledge and wisdom. When the Qur'an is so important for humanity, its exegesis also gains great importance. As explained in the verse "We have sent you the Quran so that you may explain to people what has been revealed to them", the first interpreter of the Qur'an was the Prophet. After him, the interpretation of the Quran has always been on the agenda according to the situations that arose, both by the Companions, the followers and the later ones. Every scholar who wanted to write a commentary interpreted the Qur'an with different methods according to his own competence and point of view. Ibn 'Aqīla (d. 1150/1737) was a Hanafī-Ash'arī scholar who lived in Mecca at a time when the Ottoman Empire began to decline in every field with the Treaty of Karlofcha, both administratively and scientifically, and a period of decline and stagnation began. He lived in Mecca just before the emergence of the Wahhabi movement. However, he was not affected by the ground that this movement tried to prepare in his own time, both in terms of his teachers and students and the Sufi circle he belonged to. He used his presence in Mecca, one of the centers of knowledge, to his advantage and benefited from local teachers and scholars who came there from abroad for various travel reasons. He wrote around ninety works on almost every subject. Although he had a solid background and a high level of knowledge in every field, he came to the forefront with his identity as a hadis scholar. However, he wrote his most comprehensive and voluminous works in the field of interpretation and methodology of interpretation. His book on the methodology of interpretation, *al-Ziyāda wa'l-Ihsan*, consists of one hundred and four chapters and is based on al-Suyūti's (d. 911/1505) *al-Itkān*, which is twice as voluminous as it is, in which the excesses in it were removed and the deficiencies were added. *Al-Jawhar al-Manzūm fi't-Tafsīri bi'l-Marfūi min Kalāmi Sayyidi al-Mursalina wa'l-Mahkūm* is a narrative interpretation written by Ibn 'Aqīla with a different perspective on narrative exegesis, as the title suggests, with the claim that only the narrative material from the Prophet (pbuh) that is considered authentic and authentic will be used in it. In this respect, this work is noteworthy for refuting the general opinion that the interpretation material coming directly from the Prophet is scarce. There is no other independent commentary written with this aim. Secondly, it devotes a great deal of space to the differences in both trustworthy and obscure readings. Apart from a few local studies, no comprehensive study has been conducted on this commentary, which was written in a late period of scholarly stagnation. This study provides a general introduction to the work and examines Ibn Aqīla's interpretation and his approach to the differences of readings in the Surah al-Ra'd. The research aims to introduce Ibn 'Aqīla al-Makkī, one of the greatest scholars of Mecca, an emirate of the Ottoman Empire, and to examine his commentary *al-Jawhar al-Manzūm* and to determine his position on interpretation and Qira'ah with reference to Surah Ra'd, thus introducing this work to the scholarly world in a closer way. In this work, Ibn 'Aqīla set out with the claim of interpreting the Qur'an only with the narrations of authentic and judicially authentic narrations without including the narrations and opinions of the Companions and followers. The work is important both because it is the only work written with this claim in its field and because it has a well-established narration material due to the fact that it was written in the recent period,

and because it gives a lot of space to readings disputes. Although there is no detached example in the field in which it was written, this work was preferred in this study because it has not been given the attention it deserves until today and the studies on it do not exceed a few local studies. In the research, the inductive and comparative methods used in the field of social sciences were used. Based on the local examinations of the work, the results of the study were written by obtaining the gains related to the interpreter, the work, its method, its competence, and the special field of readings. The study consists of an introduction, the first chapter examining Ibn Aqîla's life and scholarly personality, the second chapter introducing al-Jawhar al-Manzûm, and the third chapter analyzing Surah al-Ra'd in terms of readings.

GİRİŞ

Kur'an, her yerde ve her devirde insan hayatının bütününe dokunan gerek maddî gerekse mânevî bir yol rehberidir. Bu önemli vasfından dolayı Kur'an'ın ilk açıklayıcısı olan Peygamberimizden sonra sahâbe, tâbiîn ve daha sonrakiler tarafından ortaya çıkan durumlara göre Kur'an'ın tefsir edilmesi hep gündemde olmuştur. Tefsir âlimleri, bilgi ve birikimleri çerçevesinde Kur'an'ı farklı metotlarla tefsir etmişlerdir. Bu müfessirlerden birisi de İbn Akîle el-Mekkî'dir (ö. 1150/1737).

İbn Akîle, Osmanlı Devletinin Karlofça Antlaşması ile beraber gerek idarî gerekse ilmî yönden gerileme ve donuklaşmanın başladığı bir dönemde Mekke'de yaşamış Hanefî-Eş'arî mezhebine mensup bir müfessirdir. Vehhâbi Hareketi'nin çıkışından hemen önce Mekke'de yaşamıştır. Ama o gerek hocaları gerek öğrencileri gerekse mensup olduğu tasavvuf çevresiyle bu hareketin kendi zamanında hazırlamaya çalıştığı zeminden etkilenmemiştir. O; ilmin merkezlerinden birisi olan Mekke'de bulunmayı bir avantaja çevirmiş, Mekke'de ikamet eden hocalardan ve hac, umre vb. seyahat sebepleriyle Mekke'ye dışarıdan gelen âlimlerden yararlanmayı bilmiştir. İslami ilimlerin çeşitli alanlarında doksan civarında eser vermiştir. Diğer İslâmî İlimler'de de yetkin olmakla beraber, muhaddis kimliğiyle ön plana çıkmış ancak o; en hacimli eserlerini, tefsir ve tefsir usulü alanında vermiştir. Yazmış olduğu yüz elli dört neviden oluşan tefsir usulü kitabı *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) kıymetli eseri *el-İtkân* üzerine kurulmuş, ondaki fazlalıkların atılıp eksiklerin ilave edildiği, ondan cilt ve sayfa olarak çok daha hacimli bir eserdir.

el-Cevheru'l-Menzûm fi't-Tefsîr-i bi'l-Merfû'î min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîne ve'l-Mahkûm adlı tefsir, İbn Akîle tarafından isminden de anlaşılacağı üzere rivâyet tefsirine farklı bir bakış ile kaleme alınmıştır. Şöyle ki içeriğinde sadece Peygamberimizden gelen merfû ve merfû hükmünde rivâyet malzemesinin kullanılacağı iddiasıyla yazılmış bir rivâyet tefsiridir. Peygamberimizin Kur'an'ın tamamını tefsir etmediğini söyleyenlere karşı, tamamını tefsir

etmiştir iddiasıyla yazılan tefsir, bu yönüyle dikkat çekmekte ve bu gayeyle yazılan başka bir tefsir bilinmemektedir. Âyet tefsiri için verilen rivayetlerden sonra çeşitli kırâat rivayetlerine yer vermiştir. 18. yüzyılda yazılmış bu tefsir hakkında Fatma Nur Şener tarafından 2018 yılında yapılan *Hanefî İbn Akîle El-Mekkî'nin el-Cevherü'l-Manzûm'da Ukûbât Âyetlerini Tefsirde Rivâyet Yöntemi* başlıklı bir Yüksek Lisans Tezi dışında henüz kapsamlı bir çalışma yoktur.

Araştırma, 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ne bağlı Mekke Emirliği'nin büyük âlimlerinden birisi olan, İbn Akîle el-Mekkî'nin tanıtılmasını ve ona âit olan *el-Cevheru'l-Menzûm* isimli tefsirin incelenmesi ve gerekli veriyi sağlayacak orta uzunlukta bir süre olduğunu düşündüğümüz Ra'd sûresinin referans alınmasıyla onun tefsirciliği ve kırâatlar konusundaki konumunu tespit etmeyi, böylelikle bu eseri ilim âlemine daha yakın bir şekilde tanıtmayı hedeflemektedir. İbn Akîle, bu eserinde sahâbe ve tabiîn'den gelen rivâyetlere yer vermeden yalnızca merfû ve hükmen merfû rivâyetler ile Kur'an'ı açıklama iddiasıyla yola çıkmıştır. Eser, gerek alanında bu iddiâ ile yazılan tek tefsir olması ve bununla beraber çeşitli kırâat rivayetlerine de yer vermesi yönüyle önemlidir. Merfû ve merfû hükmündeki rivayetler ile Kur'an'ı tefsir etme konusunda alanında tek örnek olmakla beraber, esere bugüne kadar gereken ilginin gösterilmemesi ve hakkında yapılan çalışmaların belirli konularda yapılan birkaç çalışmayı geçmemesi sebebiyle bu eser, araştırma konusu olarak tercih edilmiştir. Araştırmada tümevarım ve karşılaştırmalı metotlar kullanılmıştır. Eser üzerinde yapılan incelemelerden hareketle müfessir, eser, yöntemi, yetkinliği ve kırâat yönüyle ilgili kazanımlar elde edilerek sonuçları yazılmıştır.

1. İbn Akîle el-Mekkî'nin Hayatı

1.1. İbn Akîle'nin Yaşadığı Dönem Sosyâl, Siyâsî, İlmî ve Tasavvufî Durum

İbn Akîle, 17. yüzyılın son kısmı ile 18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti hâkimiyetindeki 25.000 civarında nüfusa sahip Mekke'de yaşamıştır. Mekke, Vehhâbî Hareketi'nin 1745'te ortaya çıkışına kadar idârî yapının hoşgörüsüyle her görüşten insanın rahatlıkla yaşayabildiği bir yerdir. Dünyanın her tarafından gelen insanlar sebebiyle çok uluslu bir görüntü vardır. Yerel halkı, eşrâf ve raâyâ tabakaları oluşturmaktadır.¹ Müfessirin yaşadığı dönemin ilk yılları olan 1683 ile 1689 arası dönemde Osmanlı Devleti, Avusturya karşısında sürekli yenilmektedir. 1699'da Rusya ile imzalanan

¹ Ahmed es-Sibâî, *Târîh-u Mekke* (Riyad: el-Emânetü'l-Amme li'l-ihitfâl, 1419/1999), 1/560-566.

Karlofça Antlaşması ile gerileme dönemi başlamıştır.² 1700-1730 yılları arasında Batılılaşma girişimleri başlamış, 1718 ve 1730 yılları arasında Lâle Devri yaşanmıştır.³ Batı'da yaşadığı olumsuz durumlar, devletin Doğu kısmında yansımış, oluşan idari boşluğu istismar eden Mekke emirleri sebebiyle halk, ciddi sıkıntılar çekmiş, yapılan on dört tane emir değişikliği ve bu emirlerin devletin yardımını kendi kendilerine engellemeleri, çeşitli buhranlara sebep olmuştur.⁴

Osmanlı Devleti; I. Selim eliyle Osmanlı topraklarına katılan Mekke ve çevresinin tüm giderlerini üstlenerek, Mekke Emirliği'ne yıllık yüklü miktarda ödenek ve hediye göndermeyi görev edinmiş, bölgenin âsâyişini ise emirler eliyle sağlamıştır.⁵ İbn Akîle'nin ölümünden üç yıl sonra Vehhâbi Hareketi'nin kurucusu Abdülvehhâb'ın kendince ıslâhat adı altında yaptığı eylemlerine 1740 yılında başladığı, bu sebeple de o dönemin Vehhâbi Hareketi'n kendine zemin hazırlamaya çalıştığı dönem olduğu bilinmektedir.⁶

Osmanlı Devleti'nin yoğun desteği, şahıs vakıflarından gelen eşsiz gelirler gibi avantajlarından dolayı Mekke, dünyanın en önemli kültür ve ilim merkezlerinden birisidir. Mekke'de 40'ı Mescid-i Haram içerisinde bulunan 176 medrese ve 78 tekke vardır.⁷ Çeşitli ders halkaları, kütüphane ve zaviyeler ile buralara yerleşen âlimler, Mekke'nin ilim merkezi olmasında büyük rol oynamışlardır. Böyle bir ilmî merkezde yaşayan müfessir, özellikle hac mevsimlerini iyi değerlendirerek ilmiyle temayüz etmiştir.⁸ Evliyâ Çelebi, müfessirin yaşadığı dönem Mekke'sinde 78 tekke ve çeşitli zâviyelerin olduğundan ve özellikle hac mevsimlerinde yoğun bir tasavvufî ortamın oluştuğundan bahsetmektedir.⁹

² Halil İnalçık, *Devlet-i Âliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015), 3/282-286.

³ İnalçık, *Devlet-i Âliyye*, 4/131.

⁴ Münir Atalar, "Osmanlı Yönetiminde Ortadoğu Arap Eyaletleri -Osmanlı-Arap İlişkileri-", *Diyanet İlmî Dergi*, 37, (1999), 12.

⁵ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Mekke: Tarih-Osmanlı Dönemi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim 12 Ekim 2019).

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1972), 19; Michael Cook, "Muhammed bin Abdülvehhâb", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim 12 Ekim 2019).

⁷ Abdülhamit Birişik, *Muhammed b. Akîle ve ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî ulûmi'l-Kurân'ı*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990), 10.

⁸ Küçükbaşçı, "Mekke: Tarih-Osmanlı Dönemi".

⁹ Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, Sad. Tevfik Temelkuran-Necati Aktaş, (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1985), 9/182.

1.2. İbn Akîle el-Mekkî'nin Doğumu ve Ölümü

İsmi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Saîd b. Akîle el-Mekkî'dir. (ö. 1150/1737) Şemseddîn, Cemâleddîn, eş-Şems ve ez-Zâhir lakaplarıyla beraber en çok babasının da anıldığı Akîle veya İbn Akîle lakabıyla meşhurdur. Künyesi; Ebû Abdillah, nisbeleri; el-Mekkî, el-Hanefî ve es-Sûfî'dir. Tefsirci kimliğinde dolayı el-Müfessir, hadisçi kimliğinden dolayı el-Muhaddis, tarihçi kimliğinden kaynaklı el-Müerrih lakapları kullanılmıştır.¹⁰ Kettânî (1886-1962), müfessir için Hafız, Muhtesû'l-Hicâz ve Müsnid fî Asrih ifadelerini de kullanmıştır.¹¹ En hacimli ve tanınan eserleri, tefsir ve tefsir usulüne ait olmakla beraber el-Müfessir lakabı az kullanılmıştır. Çalışmada bu lakabı ön plana çıkartma adına müfessir ifadesi kullanılmıştır. Kaynaklarda yazılmamakla beraber doğum tarihinin 1070/1660 ile 1080/1699 yılları arasında bir yıl olduğu tahmin edilmektedir. Ailesi, fazilet sahibi insanların yetiştiği Mekke'nin tanınmış ailelerindedir.¹² Yetişmesine özen gösterilmiş, ilmî hırsıyla kısa sürede parlamıştır. Müfessir; amelî yönden Hanefî, itikâdî yönden ise genel anlayışın aksine Mâturidî değil Eş'arî mezhebine mensuptur. Vehhâbî hareketin kendisine zemin hazırladığı bir dönemde yaşasada bu hareketin dışında kalmış, Kâdirî ve Nakşibendî gibi tarikatlardan icazet almış, hatta bazılarına şeyh olmuş sûfî bir kişidir. Kendisi vera, zühd ve takva sahibi bir sûfî'dir. 1150/1737 yılında Mekke'de vefat etmiş, Dâru'l-Akîliyye diye bilinen kendi zâviyesine defnedilmiştir.¹³

1.3. İlmî Kişiliği ve Eserleri

Silkü'd-Dürrer'de el-Murâdî (ö. 1206/1791), onun ilmî kişiliğini gösteren imâm, allâme, şeyh, müsnid, ilm, evhad, nihrîr, fehhâme, sika', mütkün ve bâri' vasıflarını kullanmaktadır.¹⁴ İslami ilimlerin çeşitli alanlarında doksan civarında eser vermiştir. 28'i günümüze ulaşmış olup, bazıları henüz yazma

¹⁰ Muhammed Hayrûddîn b. Mahmûd ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2002), 6/13; Muhammed Halil b. Alî el-Murâdî, *Silkü'd-dürrer fî a'yâni'l-karni's-sânî aşer*, (Beyrut: Dâr-u İbn Hazm, 1408/1988), 4/31.

¹¹ Muhammed Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-meâcimi ve'l-meşyahâtı ve'l-müselâat*, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1402/1982) 2/207.

¹² el-Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, 4/31; ez-Zirikli, *el-Âlâm*, 6/13, 118; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin, esmâü'l-müellifin ve âsâru'l-musannifin*, (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1951), 2/323; Birişik, *İbn Akîle ve ez-Ziyâde ve'l-ihsân*, 12.

¹³ Birişik, "İbn Akîle"; el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 2/607; Ömer Özgül, *İbn Akîle'nin İkdü'l-Cevâhir fî selâsili'l-Ekâbir Adli Eseri (Edisyon-Kritik-Tahlil)*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 36, 65; Fehd Alî el-Andes, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fi ulûmi'l-Kur'an*, (Birişik Arap Emirlikleri: Merkezü'l-Bühûsi ve'd-Dirâsât, Şarîka Üniversitesi, 1427/2006), 9. Nev'i 412; el-Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, 4/31.

¹⁴ el-Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, 4/31.

halinde meraklılarını beklemektedir.¹⁵ Ulûmü'l-Kur'an'a dair *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî ulûmi'l-Kur'an*,¹⁶ *el-Cevheru'l-menzûm*,¹⁷ İsrâ sûresinin ilk ayetini tefsir ettiği *Risâle fî sirri'l-esrâ fî ma'nâ sübhânellezî esrâ* ve Kur'an'ın havâssına dair *Hizbü's-sirri'l-masûn el-müstenbât mine'l-kitâbi'l-meknûn*¹⁸ isimli eserleri Kur'an ve tefsire dair eserleridir. Tarih, siyer, tasavvuf, ahlâk, akâid, kelam, fıkıh ve hadîs ilimlerine dair eserleri ise ilgili alan çalışmalarına bırakılmıştır.

2. *el-Cevheru'l-Menzûm fî't-Tefsîr-i bi'l-Merfû'î min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîne ve'l-Mahkûm*

Müfessirin *el-Cevheru'l-Menzûm* adlı eseri, terâcim kitaplarında geçmekle beraber rivayet tefsirleri için yapılan günümüz listelerinde yer bulamamaktadır. Bu sebeple ülkemizde de tanınırlık yüzdesi düşüktür. Ülkemizde eser üzerinde yapılan bir Yüksek Lisans tez çalışması vardır.¹⁹ Arap âleminde ise dört adet tez çalışmasına bazı sûrelerin tahkiki ile mahal olmuştur.²⁰ Eserin ismi, tefsirin mukaddimesinde ve terâcim kitaplarında *el-Cevheru'l-Menzûm*²¹ *fî't-efsîr-i bi'l-Merfû'î min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîne ve'l-Mahkûm* diye geçmektedir. Farklı olarak sadece Zâhid el-Kevserî, *ed-Dürrü'l-Manzûm* şeklinde isimlendirmiştir.²² Sınırlı sayıdaki nüshalarından anlaşıldığı şekliyle eserin İbn Akîle'ye aidiyeti kesindir. Süleymaniye Kütüphanesi/Hekimoğlu Ali Paşa Koleksiyonu, 58 numaralı cildin mukaddime ve ferâğ kaydında, 59 numaralı nüshanın ilk sayfası, 60, 61, 62 numaralı nüshaların ferağ bölümünde, Hekimoğlu Camii 19 numaralı nüshanın

¹⁵ Şeyh Abdullâh Ebü'l-Hayr Mirdâd, *el-Muhtasar min Kitâbi Neşri'n-Nevr ve'z-Zehr fî Terâcimi Efâdili Mekke mine'l-karni'l-âşir ile'l-karni'r-râbii aşer*, (Cidde: Âlemü'l-Ma'rife, 1406/1986), 463; Birışık, *İbn Akîle ve ez-Ziyâde ve'l-ihsân*, 38-48.

¹⁶ el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 2/607; Birışık, "İbn Akîle".

¹⁷ Kevserî, eseri *ed-Dürrü'l-manzûm* şeklinde zikretmiştir. Ancak bizzat müfessir mukaddimesinde ismini *el-Cevherü'l-Manzûm* olarak koymuştur. M. Zahid el-Kevserî, *Fıkh-u Ehli'l-Irak ve Hadisühüm*, Thk. A.Fettah Ebû Gudde, (Kâhire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâs, 2002), 71.

¹⁸ Fatma Nur Şener, *Cevheru'l-Manzûm'da ukubat ayetlerini Tefsirde Rivâyet Yöntemi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 10.

¹⁹ Fatma Nur Şener, tarafından *Cevheru'l-Manzûm'da ukubat ayetlerini Tefsirde Rivâyet Yöntemi* adıyla Yüksek Lisans Tezi olarak 2018 yılında yapılmıştır. Şener, *Cevheru'l-Manzûm'da ukubat ayetleri*, 10-15.

²⁰ Hind b. İbrahim et-Tüveycirî, Âl-i İmrân; Nusret b. Sa'd el-Ahmerî, Bakara sûresi 183-203 âyetleri Meryem b. Fâiz el-Esmerî, Bakara sûresi 204-245 âyetleri Münire b. Âmir ed-Der'amî Bakara sûresi 246-286 âyetleri Rahime b. Ahmed el-Ahmed ise Ra'd-İbrâhîm sûreleri arasını Melik Hâlid Üniversitesinde yüksek lisans tezi olarak vermişlerdir. www.almeshkat.net/Şebket-ü Mişkâti'l-İslâmiyye, "el-Cevheru'l-menzûm", (Erişim 1 Kasım 2023).

²¹ Tefsîr manzûm değildir. Müfessir bu ismi, muhtemelen Allah'ın rasûlünün sözlerinden oluşan cevherleri dizdiğini kast ederek vermiştir.

²² el-Kevserî, *Fıkh-u Ehli'l-Irak*, 71.

mıkaddimesinde ve Milano/İtalya Biblioteca Ambrosiana Kütüphanesi, 339 numaralı nüshanın mukaddimesinde eserin isminin *el-Cevheru'l-menzûm*, müellifinin ise İbn Akîle olduğu yazılıdır. Müellif hattıyla yazılan nüsha yoktur. Öğrenci veya müritlerinin istinsah ettiği nüshalar vardır. Hekim Ali Paşa Koleksiyonundaki nüsha, tam olan tek nüsha olup 1560 varaktır. Hekimoğlu Ali Paşa koleksiyonu, 58 numaralı nüsha, Mukaddime ile beraber Fâtiha sûresinden En'âm sûresi 128. âyete kadar olup 361 varaktır. İstinsâh tarihi olmayıp ferağ kaydında müstensihî, Muhammed b. Muhammed eş-Şâmî olarak geçmektedir. Süleymaniye Kütüphanesi/Hekimoğlu Ali Paşa koleksiyonu, 59 numaralı nüsha, En'âm sûresi 128. âyet ile Tevbe sûresi 117. Âyet arası olup, 280 varaktır. İstinsah tarihi ve müstensihî yoktur. Hekimoğlu Ali Paşa koleksiyonu, 60 numaralı nüsha, Tevbe sûresi 117. âyet ile Furkân sûresi 77. âyet arası olup 323 varaktır. Müfessir hayattayken yazılan bu en kıymetli nüshanın müstensihî, müfessirin müridi olan Muhammed b. İsa Beprî olup, istinsah tarihi 1 Cemâziye'l-Âhir Pazartesi günü 1126/1136 senesidir.²³ Hekimoğlu Ali Paşa koleksiyonu, 61 numaralı nüsha Şuâra ile Duhân sûresinin sonuna kadar olup, 252 varaktır. Müstensihî Muhammed b. İsa Beprî olup istinsah tarihi yoktur. Hekimoğlu Ali Paşa koleksiyonu, 62 numaralı nüsha, Câsiye ile Nâs sûresinin sonuna kadar olup, 344 varaktır. Müstensihî, Muhammed b. İsa Beprî el-Mekkî olup, istinsah tarihi zi'l-hicce'nin dördüncü cuması 1147'dir.²⁴ Hekimoğlu Kütüphanesi, 19 numaralı nüsha; Mukaddime, Fâtiha ve Nisâ 8. âyet arasından oluşmaktadır. İstinsah ve müstensih kaydı yoktur.²⁵ Milano/İtalya Biblioteca Ambrosiana Kütüphanesi, 79 ve 80 numarada kayıtlı olan eksik bir nüsha, 339 varaktan oluşup Fatiha ile Bakara sûresi sonuna kadardır. İstinsah ve müstensih kaydı yoktur.²⁶

²³ İbn Akîle el-Mekkî, *el-Cevheru'l-Menzûm fi't-Tefsîri bi'l-Merfû'î min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîne ve'l-Mahkûm*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa Koleksiyonu, 58-59-60), Zahriye-Ferağ.

²⁴ İbn Akîle el-Mekkî, *el-Cevheru'l-Menzûm fi't-Tefsîri bi'l-Merfû'î min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîne ve'l-Mahkûm* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa koleksiyonu, 61-62), Zahriye-Ferağ.

²⁵ İbn Akîle el-Mekkî, *el-Cevheru'l-Menzûm fi't-Tefsîri bi'l-Merfû'î min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîne ve'l-Mahkûm* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa koleksiyonu, 19), Zahriye-Ferağ.

²⁶ İbn Akîle el-Mekkî, *el-Cevheru'l-Menzûm fi't-Tefsîri bi'l-Merfû'î min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîne ve'l-Mahkûm* (İtalya: Milano Biblioteca Ambrosiana Kütüphanesi 79-80), Zahriye-Ferağ; Eserin kayıt numarası Birışık'ın eserinde 139 olarak geçmektedir. Günümüzde ise 79 ve 80 numaradadır. Birışık, "İbn Akîle".

2.1. Tefsirin Muhtevâsı, İlmî Değeri ve Müfessirin Metodu

Müfessir, daha önce yapılmamış bir şeyi deneyerek, sadece merfû²⁷ veya merfû hükmünde²⁸ olan hadis rivayetleri ile özgün bir şekilde tefsirini yazacağını söylemektedir.²⁹ Önceki yazılan emsal tefsirler, karışık olarak bütün hadis rivayetlerini kullanırken müfessir, sadece Merfu³⁰ rivayetleri kullanarak eserini yazmıştır. Aşağıya tercümesi ilave edilen eserin mukaddimesinde müfessir tarafından bu husus, açıkça belirtilmektedir.

Mukaddimenin bir kısmının tercümesi şu şekildedir: "Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah içindir. Salât ve selam, efendimiz Muhammed (s.a.s), ailesi ve bütün sahâbesi üzerinedir. Bu girizgâhtan sonra bu fakîr kul Muhammed b. Ahmed Akîle, -Allah onu, anne babasını, hocalarını ve bütün müminleri affetsin- şöyle söyler: Bu yazdığım eser, Aziz ve Azîm olan Allah-ü Teâlâ'nın kitabının bir tefsiridir. Bu kitapta daha önce mütekaddimîn müfessirlerden -Allah'ın rahmeti hepsinin üzerine olsun- kimsenin yapmadığı ve beni hiç kimsenin geçmediği bir yol izledim. Bu yol, benim reye, sahâbe ve tabiin görüşüne hiç yer vermeden Rasûlullah'tan (s.a.s) rivayet edilen, sadece merfu rivayetler ile Kur'an'ı tefsir etmemdir. Şanı yüce olan Âlemlerin Rabbi'nin kelâmını, yalnızca kulu ve nebisi, salat ve selamın en efdalinin üzerine olduğu, Hz. Muhammed'in sözleri ile tefsir etmeye çalıştım. Ben, Aziz ve Celil olan Allah'tan bu eserimi, kendi rızasına muvafık kılmasını, dünya ve ahirette bana ve bütün müminlere faydalı olmasını istiyorum. Muhakkak Allah buna kadirdir ve bu duam kabule layıktır."³¹

Müfessir, mukaddimede mütekaddimin dönemi; merfû, mevkûf ve maktû rivayet malzemesinin kullanıldığı me'sûr tefsirlere, Buhârî (ö. 256/870), İshak b. Râhûye (ö.238/853), İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) ve İbn

²⁷ Fiil, Söz ve takrir olarak, senedi muttasıl veya munkatı şeklinde sarahaten veya hükmen Peygamberimize isnad edilen rivayettir. İsnadı yapanın sahâbe veya sonraki nesillerden olması arasında bir fark yoktur. Ancak hükmen merfû' sayılan rivayetlerde isnadı yapanın sahâbe olması şarttır. Nureddin İtir, *Menhecü'n-Nakd fi Ulûmi'l-Hadîs*, (Dimaşk: Dâru'l-fikr, 1418/1997), 304.

²⁸ İsrâiliyyât türü rivayeti adet edinmeyen bir sahâbenin, geçmiş peygamberlere ve geleceğe dâir verdiği haberler ile sevap veya ceza gibi şahsi görüşe dayanması mümkün olmayan konulara dair verdiği haberlere hükmen merfû' denir. Konuların özelliği Rasûlullah'tan duyulduğunu gösterir. İsmail Lütü Çakan, *Hadîs Usulü*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016), 117.

²⁹ Eserin mukaddimesinde gayesini açıklar. İbn Akîle, *el-Cevheru'l-Menzûm*, (Hekimoğlu Ali Paşa koleksiyonu, 58), 1a.

³⁰ Peygamberimize isnad edilen söz, fiil ve takrirlerden oluşan rivayetlere merfû, sahâbelerden rivâyet edilenlere mevkuf, tâbiilerden olanlara maktû hadis denilmiştir. Suphî es-Salih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları*, çev. M. Yaşar Kandemir, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 176.

³¹ İbn Akîle, *el-Cevheru'l-Menzûm*, (Hekimoğlu Ali Paşa koleksiyonu, 60), Zahriye.

Merdûye'nin (ö. 410/1020) tefsirlerini örnek verir. Müteahhirîn döneminde; merfû, mevkûf ve maktû rivayet malzemesine ilaveten rey ve arapça bilgisinin de kullanıldığı me'sûr tefsirlerin³² olduğunu söyler.

Rivâyet tefsirlerinin en hacimliisi olarak Taberî'nin (ö. 310/923) yazdığı *el-Câmiu'l-beyân*'ı verir fakat dil bilimsel açıklamalar yaptığını ve rey kullandığını söyler. Süyûtî'nin (ö. 911/1505) Taberî tefsirini rey ve dilbilimsel tahlillerden arındırarak, yeni rivâyet ilaveleri yaptığını söyler. Suyûtî'nin tefsirini damıtarak kendi eserini yazdığını belirtir.³³ Hükmen merfû olan rivâyetleri, özellikle açıklamamış fakat eser isminde mahkûm ifadesiyle buna işaret etmiştir. Bir muhaddis olarak, rey ve dilbilimsel çözümlemelere tepkisini bu eserle vermektedir. Ayetleri, ayet ile tefsir metodunu kullanır.

Ayetin tamamını, bir kısmını ya da ayet guruplarını beraberce yazarak, sonrasında rivayetlerle tefsire geçer. İbn Akîle'nin tefsir metodu bir çeşit rivâyet tahrîç³⁴ yöntemidir. Rivâyetlerde sadece sahâbe râvîsini verir, sonrakilerden isim vermez. Meşhur hadis ve tefsir kitaplarından nakillerde bulunur. Bazı durumlarda ravilerin cerh ve tâ'dîlini yaparak hadisteki hünerini ortaya koyar. Başka âlimlerinden ve kendisinden yorum katmaz. İbn Abbâs'a dayanan merfû hadisler ile mevkûf ve maktû hadislerden merfû hükmünü alan ve ayetin içeriği ile örtüşen rivâyetleri, tahrîç kalıpları ile verir. Rivâyetleri, zayıf ve sahih endişesi taşımadan verir. Beyan ederek zayıf haberlerin bulunduğu kaynaklardanda tahrîç yapar.³⁵ Eserinde mevzû türü hiçbir rivayetin olmadığını özellikle belirtir.³⁶

Gaybe ve geleceğe dair bilgiler gibi sadece peygamberin söyleyebileceği bilgiler, sahâbe veya tabiîn yoluyla rivâyet ediliyorsa, onların böyle bir şeyi söylemeleri muhal olduğu için bu rivayetler hükmen merfû kabul edilirler. Eserinde %30 civarında hükmen merfû olan rivâyetleri kullandığı görülmektedir.³⁷ Çoğunlukla kaynaklarını vermemekle beraber çeşitli kırâat

³² Tefsir ilminde sonrakilerden üstün olduğu kabul edilen sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn için mütekaddimîn kavramı kullanılır. Kurtubî, rivâyet tefsiri için Taberî ve Bâkîllânî'yi mütekaddiminden saymaktadır. Rivâyet tefsirinde Zemahşerî ile mütekaddimîn devri sona erdirilir. Murtezâ Bedir, "Mütekaddimîn ve Müteahhirîn", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim 12 Ekim 2019).

³³ İbn Akîle, *el-Cevheru'l-Menzûm*, (Hekimoğlu Ali Paşa koleksiyonu, 58), 1a.

³⁴ Tahrîç kavramı eserde belirli eserlerden seçilen rivayetlerle ortaya yeni bir eser çıkarmak anlamındadır. Mehmet Görmez, "Tahrîç", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim 12 Ekim 2019).

³⁵ İbn Akîle el-Mekkî, *el-Cevheru'l-Menzûm fi't-Tefsîri bi'l-Merfû' min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîne ve'l-Mahkûm*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa koleksiyonu, 60), 153-a.

³⁶ İbn Akîle, *el-Cevheru'l-Menzûm*, (Hekimoğlu Ali Paşa koleksiyonu, 60), Zahriye-1a.

³⁷ İbn Akîle, *el-Cevheru'l-Menzûm*, (Hekimoğlu Ali Paşa koleksiyonu, 60), 153-a.

ihtilaflarını, mütevâtir ve şâz gibi kırâat çeşitlerini vermesinden iyi düzeyde kırâat bilgisinin olduğu anlaşılmaktadır.

2.2. Tefsirin İlmî Değeri

Tefsir, rivayet tefsirlerinin özütü niteliğindedir. Müfessir, en şerefli ilim sayılan tefsir ilmine bir katkı gayesiyle bu eseri yazmıştır. Eser; Allah'ın kelamını, rasulünün kelamı ile tefsir etme gayesine matuf yazılmıştır. Merfû ve hükmen merfû rivayetlerle doludur. Kırâat ihtilafları ve kırâat rivayeti olan kişilerle ilgili bilgilerin bulunabileceği, kolay istifade edilebilecek bir formatta yazılmıştır. Önceki tefsirlerin tekrarı gibi gözükse de malzemenin seçilip ayıklanması ve uzun süren bir rivayet tefsiri fetret döneminden sonra ortaya çıkması yönüyle kıymetlidir.

2.3. Tefsirde Atıf Yapılan Kaynaklar

İbn Akîle'nin tefsirini yazmak için her türlü rivayet malzemesinin fazla ve kolayca bulunabildiği 18. yüzyılda rivâyet malzemesine ulaşmada sıkıntı yaşamayacağı bir gerçektir. Onun kendine özgün olan kısmı, bu rivayet malzemesini ayetler ile ilişkilendirebilme kabiliyetidir. Kur'an'ın baştan sona Peygamberimiz tarafından tefsir edilmediği ve bu konuda rivayetlerin sınırlı olduğu düşüncesinin ortadan kaldırılması amacına matuf yazılmıştır. Eserin rivâyet tefsiri olması yönüyle kendisinden önce yazılmış benzer eserlerden alıntı yapması kaçınılmazdır. Gerekli yerlerde alanı konusunda öne çıkan kaynakları isim vererek kullanmıştır. Bazen bir rivayet için birden fazla hatta bulabildiği bütün kaynakları kullandığı bazen de kullanabileceği daha çok kaynak varken birkaç tanesiyle yetindiği görülmektedir. Atıf yaptığı kaynaklar aşağıda ana hatlarıyla verilmiştir.

Taberî-*Câmiu'l-beyân*, İbn Ebî Hâtim-*Tefsîrü'l-Kur'ân*, Suyûtî-*ed-Dürrü'l-mensûr*, Ebû Hayyân el-Endelûsî-*Bahru'l-muhît*, İbn Merdûye-*Kitâbü't-tefsîr*, İbn Atiyye el-Endelûsî-*el-Muharrerü'l-vecîz* ve Beğavî-*Meâlimü't-tenzîl* gibi tefsirleri; Ebû Dâvûd-*Nâsihu'l-Kur'ân ve mensûhuh* ve Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm-*Fezâilü'l-Kur'ân* gibi ulumü'l-Kur'an kaynaklarını; Kütüb-ü Sitte, Buharî-Tarihi Kebir ve Edebü'l-müfred, Ahmed b. Hanbel-Müsned, Abdurrezzâk b. Hemmâm-*Musannef*, Taberânî-*Meâcim*, Hâkim en-Nîsâbü'rî-*Müstedrek*, Ebû Dâvûd-*Müsned*, Beyhakî-*Sünenü'l-kebîr* ve Şu'abü'l-îmân gibi hadis kaynaklarını; İmam Muhammed-*Kitâbü'l-âsâr* ve İmam Şafiî-*el-Ümm* gibi fıkıh kaynaklarını kullanmıştır.

2.4. İbn Akîle el-Mekkî'nin Tefsir Metodu

2.4.1. Fıkhî Hükümler Konusundaki Durumu

Müfessir, Hanefî mezhebinden olmakla beraber taassuptan uzak bir şekilde bütün mezheplere yakın durmuştur. Bu sebeple hocalarının ve öğrencilerinin içinde Hanefiler olduğu gibi Şafî, Mâlikî ve Hanbelî mezhebenden olanlar da vardır.³⁸ Döneminin en büyük ilim merkezlerinden olan Mekke'de bulunan ve oraya gelen bütün âlimlerden istifade etmiştir. Muhaddisliğinin yanında fakîh kimliği de kaynaklarda kullanılmaktadır. Yorumda bulunmayacağı taahhüdü sebebiyle tefsîrinde helal-haram gibi ifadeleri kullanmamaktadır.

2.4.2. Tefsirinde Hadîs Kullanımı

İbn Akîle, tefsirinde hadis külliyyatından ayetin içeriğine uygun olan sadece merfû ve merfû hükmünde olan rivayetleri aldığını söylemektedir. Merfû rivayetler anlaşılma ile beraber merfû hükmünde olanları tarif etmemesi sebebiyle kullandığı hadislerin söylemine ne kadar uyduğu ayrı bir araştırmanın konusu yapılabilir. Hadis ilminde sadece vahyin muhatabı peygamberin bilebileceği ahirete dair konular gibi içtihat yapılamayacak alandaki sahâbe veya tabiîn'in nakilleri hükmen merfû addedilir. Eserde genel anlamıyla merfû ve merfû hükmünde hadisler çoğunlukta olmakla beraber, muhtemelen müfessirin bazı mevkûf ve maktûları merfû kabul etmesi sebebiyle mevkûf ve maktû rivâyetler de bulunmaktadır.

2.4.3. Esbâb-ı Nüzûl Kullanımı ve Nesh'e Yaklaşımı

Ayetleri açıklarken ilk olarak iniş sebebine yer vermesi sebebiyle tefsirde sebab-i nüzûl rivâyetleri, önemli bir yere sahiptir. Âyetin indiği hadiseye bizzat şahit olan sahâbenin sebab-i nüzûl³⁹ ile ilgili rivâyeti müsned, yani merfû kabul edilmektedir. İbn Akîle, tekerrür-ü nüzûl⁴⁰ hükmü verilen bir ayet için birbirine benzeyen ve destekleyen birden fazla nüzul rivâyetini bazen de birbirinden farklı hadisleri tercihte bulunmaksızın sebab-i nüzûl rivayeti

³⁸ Birışık, "İbn Akîle".

³⁹ Sûre ve ayetlerin iniş sebeplerini araştıran ilim dalıdır. Peygamberimizin risâlet döneminde Kur'an'ın âyet veya sûrelerinin inmesine yol açan soru, olay veya durumu ifade etmek için kullanılan tabirdir. Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an* trc. Sakıp Yıldız, (İstanbul: Madve yayınları, 2002), 1/66-71.

⁴⁰ Nüzûl sebebi hakkında birden çok rivayetin olması durumunda önce rivayetlerin sahih olanı alınır. Sahihin birden çok olması halinde olayın bizzat görülmesi gibi hususlar tercih edilir. Her şartın eşit olması durumunda rivayetlerin cem ve telifi yoluna gidilir. Her âyetin iki olaydan sonra olaylarla ilgili ayrı ayrı nâzil olduğu varsayılır. Buda olmazsa mükerrer indiğine hükmedilir. es-Süyûtî, *el-İtkân*, 1/66-71.

olarak tefsirine almaktadır. Bir sebep-i nüzûlü değişik iki ayet için kullanmak anlamındaki teaddüd-ü nâzil'e dair örnekleri de tefsirinde kullandığı görülmektedir.⁴¹ İbn Akîle, İbn Abbâs ve Hasan-ı Basrî gibilerden ayetin âyet ile nesh olduğuna dair rivayetleri nakletmesi yönüyle neshi kabul etmektedir.⁴²

2.4.4. Kırâatları Tefsirinde Kullanma Metodu

İbn Akîle, âyetlerin tefsiriyle ilgili rivayetleri bitirdikten sonra "الْقِرَاءَاتُ- Kırâatlar" başlığını⁴³ açar ve kırâatlarla ilgili bilgiler ve farklı gördüğü hususları, "Okudu" fiilini kullanarak bildirir. İhtiyaca göre çok uzun veya kısa kırâat tahlillerinde bulunur. Kırâatlar açısından müfessirin kırâat-ı seb'a'yı esas aldığı görülmektedir. Kırâatların tefsire olan etkilerinden bahsetmez. Yorum yapmayacağı, dilbilimsel ve rey'e dayalı tahlillerde bulunmayacağı beyanından olsa gerek, herhangi bir tercihte bulunmaz sanki tercih yapmayı okuyucunun takdirine bırakır. Genelde kırâatlarla ilgili kaynak vermez. Bazen kaynak verir. Ra'd sûresi 2. âyetinin *الْأَيَاتِ يُفَصِّلُ* kısmında Nehaî, Ebû Razîn ve Ebân b. Tağlib'in Katâde'den, Ebû Amr ed-Dânî'nin Hasan el-Basrî'den *الْأَيَاتِ نُفَصِّلُ* şeklinde fiilleri iki nûn harfi ile yani mütekellim mea'l-ğayr sığası ile naklettiklerini bildirdiği yerde Ebû Hayyân'ın tefsirinde Ebân b. Tağlib ve Hasan el-Basrî'nin *الْأَيَاتِ نُفَصِّلُ* şeklinde bir kırâatlarının olmadığını söyleyerek kaynak verir. İbn Akile, kırâatlar hakkında bilgi verirken zaman zaman istifade ettiği eser ve müellif ismini beraberce zikreder. Ra'd sûresi 2. âyetinin *الْأَيَاتِ يُفَصِّلُ* kısmını, Ebû İshâk el-Haffâf ve Abdül-Vehhâb el-Haffâf'ın Ebû Amr'dan; Hübeyre'nin Hafs'tan, Levâmih sahibi Ebü'l-Fazl Râzî'nin (ö. 454/1063) Hasen el-Basrî ve A'meş'ten sadece mütekellim mea'l-ğayr sığası ile *الْأَيَاتِ نُفَصِّلُ* şeklinde rivayet ettiklerini bildirdiği yerde olduğu gibi kırâat âlimi, Ebü'l-Fazl ve eseri *Levâmih*'i beraber verir.⁴⁴

Kırâat ihtilaflarının, Kur'an'ın yorumu ve açıklanması anlamına gelen tefsir ilmiyle olan sıkı bağlantısı sebebiyle İbn Akîle, tefsirinde mütevâtir kırâatları kullandığı gibi şâz sayılan kırâat rivâyetlerine de yer verir. Ra'd sûresi 11. âyetini Übey b. Kâ'b'ın *مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَرَقِيبٍ مِنْ خَلْفِهِ* şeklinde okuduğunu,

⁴¹ Şener, *Cevheru'l-Manzûm'da ukubat ayetleri*, 19.

⁴² Şener, *Cevheru'l-Manzûm'da ukubat ayetleri*, 21.

⁴³ Rahime b. Ahmed b. Abduh el-Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm fi't-tefsîr bi'l-Merfû min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîn ve'l-Mahkûm li-İmâm Muhammed b. Ahmed b. Saîd b. Mesûd el-Hanefî el-Meşhûr bi-İbn Akîle min Evveli Sûreti'r-Ra'd Hattâ Âhiri Sûreti İbrahim*, (Suûdi Arabistan: Melik Hâlid Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 84.

⁴⁴ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 84-85.

bunun ise şâz bir kırâat olup, resmi hatta muhalif olduğunu belirterek şâz sayılan kırâat rivâyetlerine örnek verir.⁴⁵

Kırâatlarla ilgili yapılan bazı dilbilimsel çözümlere de yer verir. Ra'd sûresi 4. âyette geçen وَجَنَّاْتُ kelimesini; bütün kurrânın raf ile okuduklarını, Hasan el-Basrî'nin ise gizli bir جَعَلَ fiili takdiri ile nasp okuduğunu belirtip, bazılarının 3. âyette geçen رَوَّاسِي kelimesi üzerine atfedilmek suretiyle nasp olduğunu belirttiklerini, Zemahşeri'nin رَوَّاجِيْنِ اَلْثَّنِيْنِ üzerine atfı nesâk ile nasp, اَلْثَّمْرَاتِ كُلِّ الثَّمْرَاتِ üzerine atfıla cer okunabileceğini belirttiğini, Ebû Hayyân'ın ise atfedilenler arasındaki uzaklıktan dolayı fiil takdir edilmesinin evlâ olduğunu belirttiğini söyleyerek bu kısma örnek verir.⁴⁶

Kırâat farklılıklarını, harflerin hareke ve sukûn durumlarını belirtmek suretiyle verir. 4. âyette geçen فِي الْاُكْلِ kelimesinin Bakara sûresinde olduğu şekliyle Nâfi' ve İbn Kesîr'in sükun ile فِي الْاُكْلِ şeklinde geri kalanların ise zamme ile فِي الْاُكْلِ olarak okuduğunu belirterek buna örnek verir.⁴⁷

Kırâat rivayetleri hakkında yapılan sarf ve nahiv açıklamalarına yer vermektedir. 42. âyette geçen وَسَيُعَلِّمُ kelimesini, Cenâh b. Hubeyş'in fiili, if'âl babından meçhul olarak getirmek suretiyle وَسَيُعَلِّمُ الْكُفَّارُ şeklinde okuduğunu ve الْكُفَّارُ kelimesini, İbn Mesûd'un الْكَاْفِرُوْنَ diye cemî' salim vezninde okuduğunu söyleyerek kırâatların sarf ilmiyle yapılan açıklamaları, Übey b. Kâ'b'ın sılamevsul ile وَسَيُعَلِّمُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا şeklinde okuduğunu söyleyerek nahiv ilmiyle yapılan açıklamaları verir.⁴⁸

Kırâatları; sahâbe, tâbiîn ya da bu konuda meşhur olanlara nispet etmektedir. 43. Âyette geçen وَمَنْ sılasının başına (ب) getirilerek بِمَنْ عِنْدَهُ şeklinde de okunduğunu söyleyip, Übey b. Kâ'b, Hz. Ali, İbn Abbâs, İkrime, Hasan el-Basrî, Mücahid ve başkalarının وَمَنْ عِنْدَهُ şeklinde câr ve mecrûr olarak okuduklarını söylediği ve yine aynı yerde Hz. Ali, İbnü's-Sümeýfe' ve Hasan el-Basrî'nin önceki görüşlerinden ayrı olarak عِلْمِ الْكِتَابِ وَمَنْ عِنْدَهُ şeklinde mevsul edatını, harfi cer; mastarı meçhul fiil ve muzaf-un ileyh'i nâib-i fâil yaparak okuduklarını ve bunların şâz olduğunu söylediği yerde bu üç gurupta vardır.⁴⁹

Resmî hat ve Mushaflarla ilgili konulara temas emektedir. Ra'd sûresi 8. âyetin Übey bin Kâ'b'ın mushafında مَا تَحْمِلُ كُلُّ اُنْتِي وَمَا تَضَعُ şeklinde yazılı

⁴⁵ İbn Akîle, *el-Cevheru'l-Menzûm*, (Hekimoğlu Ali Paşa koleksiyonu, 60), 61-a; Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkîk*, 144-145.

⁴⁶ İbn Akîle, *el-Cevheru'l-Menzûm*, (Hekimoğlu Ali Paşa koleksiyonu, 58), 314-b; Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkîk*, 100-102.

⁴⁷ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkîk*, 109.

⁴⁸ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkîk*, 128-129.

⁴⁹ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkîk*, 252-254.

olduğunu, Ebû Hayyân'ın ise Mushaf hatlarında böyle bir şey olmadığı için bunun tefsir sadedinden bir durum olduğunu belirttiğini söylediği kısım buna örnektir.⁵⁰

Bütün bunların sonunda müfessir, rivayet tefsiri olması itibariyle herhangi bir yorumda bulunmayacağı beyanından kaynaklı olsa gerek, kırâatlar arasında birisini diğerine tercih ettirecek herhangi ifade kullanmamaktadır. Müfessirin verdiği kırâatların *el-Bahru'l-Muhît*, *ed-Dürrü'l-Masûn*, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, *ed-Dürrü'l-Mensûr* ve *el-Keşşâf* gibi eserlerde benzer şekillerde geçtiği görülmektedir.

3. *el-Cevheru'l-Menzûm*'da Ra'd Sûresi'nin Kırâatlar Açısından İncelenmesi

Araştırmanın bu kısmında İbn Akîle'nin *el-Cevheru'l-Manzûm* adlı tefsirindeki kırâat olgusu, incelemede bütünlük sağlama adına gerekli veriyi sağlayacağını düşündüğümüz kırk üç ayetten oluşan orta uzunluktaki Ra'd sûresi örneğiyle incelenmiştir.⁵¹ Tefsirin bir rivayet tefsiri olması yönüyle müfessir, kırâatlarla ilgili rivayetleri vermekte fakat aralarında her hangi bir tercih yapmamaktadır. Verdiği rivayetler arasında bazen şâz olması gibi hükümler belirtmek suretiyle okuyucuya kırâatın çeşidiyle alakalı görüşünü söylemektedir. Tefsirin mukaddimesinde belirttiği üzere rivayetlerle ilgili hüküm ve tercihte bulunmaktan kaçınmaktadır.

Kırâat ihtilafları konusunda âlimlerin hassasiyet göstermelerinin temel sebebi, kırâat ihtilaflarının tefsire olan etkisidir. Med, kasr ve imâle gibi usûl ihtilafları ile kelimelerin yapısında değişikliğe neden olan fer'î ihtilaflar, kırâat ilminin konusudur. Tefsir ilmiyle asıl irtibatlı olan, fer'î ihtilaflardır. Bunlar, müphem ayetlerin anlaşılmasında yardımcı olmaları yanında âyetlerde anlam genişliği sağlayan kırâat ihtilaflarıdır. Bu fer'î ihtilaflar, müfessirler ve diğer âlimlerin en çok üzerinde durdukları kırâat nakilleridir.⁵²

İthâf-ü fudalâi'l-beşer ve *Münthehe'l-emânî* isimli eserlerin sahibi kırâat âlimi, el-Bennâ Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî'nin (ö. 1117/1705) talebesi olan müfessirin kırâat ilmindeki hüneri, verdiği geniş kırâat rivâyetlerinden anlaşılmaktadır. Müfessir, usûl ihtilaflarından ziyade mâna ve i'rab'ı etkileyen

⁵⁰ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkîk*, 141.

⁵¹ İbn Akîle, *el-Cevheru'l-Menzûm*, (Hekimoğlu Ali Paşa koleksiyonu, 60), 58-a.

⁵² Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, tahk. Ali Muhammed Dabbâğ, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 9; Ahmed b. Muhammed b. Abdi'l-ğani ed-Dimyâtî el-Bennâ, *İthâf-u Fuzalai'l-Beşer fi'l-Kırâati'l-Erbea Aşer* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1407/1987); 1/10.

fürû kırâat rivayetlerini zikretmiştir. Müfessir kırâatı seb'a'yı esas almaktadır. Müfessirin kırâatlara mütevâtir ve şâz oluşları yönünden yaklaştığı ve şâz olanları açıkça beyan ettiği görülmektedir. İbn Akîle'nin kırâatlarla ilgili tespitleri Ra'd sûresi özelinde aşağıda verilmiştir.

Müfessir, Ra'd sûresi 2. âyette geçen تَرَوْنَهَا kelimesinin, İbn Ebî Şeybe ve İbn Münzir'in Muaz b. Cebel'den rivayet ettiklerine göre Übey b. Ka'b'ın mushafında تَرَوْنَهُ şeklinde zamirin müennes değilde müzekker ğaib şeklinde geçtiğini ve bunun şâz bir kırâat olduğunu bildirmektedir. يُدَبِّرُ الْأَمْرَ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ kısmında ayetle ilgili yukarı kısımda verilen bilgilerin akabinde Ebu'l-Abbâs el-Mehdevî tarafından يُدَبِّرُ kelimesinde herhangi bir kırâat ihtilafının olmadığını söylendiğini de ifade eder.⁵³

Ra'd sûresi 4. âyette geçen وَجَنَّاْتُ kelimesiyle ilgili yukarıda verdiğimiz açıklamaları yaptıktan sonra⁵⁴ وَزَّرَعٌ وَتَخِيلٌ صُنُونٌ kelimelerinin Ebû Amr, İbn Kesir ve Hafs tarafından وَزَّرَعٌ وَتَخِيلٌ صُنُونٌ şeklinde zamme ile diğer kırâat imamları tarafından ise وَزَّرَعٌ وَتَخِيلٌ صُنُونٌ مِنْ أَغْنَابٍ kelimesinin ırabına uygunluk için kesre ile okunduğunu belirtir.⁵⁵ Aynı ayette geçen صُنُونٌ kelimesindeki ص harfini; İbn Musarrif, Sülemî ve Zeyd b. Alî'nin zamme ile صُنُونٌ, Hasan el-Basrî ve Katâde'nin ise nasp ile صُنُونٌ okuduklarını söyleyip bunların şâz olduğunu belirtir.⁵⁶ يُسْقَى kelimesini, Asım b. Âmir ve Zeyd b. Ali'nin يُسْقَى şeklinde (ي) ile ğaib sığası olarak, geri kalan kırâatı seb'a imamları ile Hasan el-Basrî, Ebû Cafer ve Ehli Mekke'nin تُسْقَى şeklinde (ت) ile Hamza ve Kisâî'nin ise kelime sonundaki (ي) harfinin imalesi ile okuduğunu söylemektedir.⁵⁷ وَتُفَضِّلُ بَعْضَهَا kısmını, Hamza ve Kisâî'nin (ي) ile وَتُفَضِّلُ بَعْضَهَا şeklinde geri kalanların ise وَتُفَضِّلُ بَعْضَهَا şeklinde mütekellim mea'l-ğayr sığası ile okuduğunu söyler. Yahyâ bin Ya'mer, Ebû Hayve ve el-Halebî'nin Abdül-Vâris'ten وَتُفَضِّلُ بَعْضَهَا و şeklinde (ي) harfi ve (ض) harfinin fethasıyla وَتُفَضِّلُ بَعْضَهَا kelimesini ise raf' ile okuduklarını söyler. Ebû Hâtim'in mushafına ilk noktalama işlemi yapan Yahyâ b. Ya'mer'in mushafında bu şekilde gördüm dediğini nakleder.⁵⁸ فِي الْأَكْلِ kelimesinin Bakara sûresinde olduğu gibi yani Nâfi' ve İbn Kesir'in sükûn ile فِي الْأَكْلِ şeklinde geri kalanların ise zamme ile فِي الْأَكْلِ olarak okuduğunu belirtir.⁵⁹

⁵³ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 84-87.

⁵⁴ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 100-102.

⁵⁵ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 102-103.

⁵⁶ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 103-104.

⁵⁷ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 105-107.

⁵⁸ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 108-109.

⁵⁹ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 109.

Ra'd sûresi 5. âyette geçen *ءَاثًا* ve *ءَادًا* istifhâmları ve bu istifhamların geçtiği diğer onbir yerde meydana gelen ihtilafli okuma şekillerini zikreder. Diğer sûrelerde ilgili ayetleri İsrâ 17/98, Meryem 19/66, Müminûn 23/82, Neml 27/67, Secde 32/1, Sâffât 37/16-53, Vâkıa 56/47 ve Nâziât 79/10-11. âyetler olarak zikreder. Birincinin istifham olması ikincinin haber olması yönüyle ve ikinciye nûn harfinin eklenmesiyle ilgili geniş bilgi verir.⁶⁰ Müfessir, Ra'd sûresi 6. âyette geçen *الْمَثَلَاتُ* kelimesini, Mücâhid ve Â'meş'in (م) ve (ث) harfini fetha ile *الْمَثَلَاتُ* şeklinde okuduklarını belirtir. İsrâ bin Umeyr'in bir rivayetinde Â'meş, Ebu Bekr ve İbn Vessâb tarafından *الْمَثَلَاتُ* kelimesinin (م) harfini zamme, (ث) harfinin sükûn ile *الْمَثَلَاتُ* şeklinde okuduklarını söylediğini belirtir. İbn Musarrif'in *الْمَثَلَاتُ* kelimesinin (م) harfinin fethası ve (ث) harfinin sükûn ile *الْمَثَلَاتُ* şeklinde okuduğunu söyler.⁶¹

Ra'd sûresi 8. âyetin Übey bin Kâ'b'ın mushafında *مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْتَى وَمَا تَضَعُ* şeklinde yazılı olduğunu, Ebû Hayyân'ın ise Mushaf hatlarında böyle bir şey olmadığı için bunun tefsir sadedinden bir durum olduğunu belirttiğini söyler.⁶² Müfessir, Ra'd sûresi 8. *عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبِيرِ الْمُتَعَالِ* âyetinde Zeyd bin Alî'nin *عَالِمِ* ve *الْكَبِيرِ* kelimelerini nasp ile okuduğunu, diğer kurrânın ise raf ile okuduğunu belirtir. *الْمُتَعَالِ* kelimesinde ise Resm-i mushafta bu kelimenin sonunda mütekellim yâsı (ى) olmadan yazıldığını ancak vasil ve vakıf halinde İbn Kesir ve Ebû Amr'ın diğer kurrânın hilafına mütekellim yasının ispatıyla *الْمُتَعَالَى* şeklinde okuduklarını söyler.⁶³

Ra'd sûresi 11. âyetteki *لَهُ مُعَقِّبَاتٌ* kısmının Übey b. Kâ'b ve İbrâhîm b. Ebî Uble'den rivayetle Ubeydullah bin Ziyâd tarafından minberde *لَهُ مُعَاقِبَاتٌ* şeklinde okunduğunu belirterek Zemahşerî'nin de bu şekilde kırâat edildiğini söylediğini belirtir. *لَهُ مُعَقِّبَاتٌ* şeklinde okuyanların da olduğunu söyler. Übey bin Kâ'b'ın *لَهُ مُعَقِّبَاتٌ* şeklinde okuduğunu, bunun ise şâz bir kırâat olup, resmi hatta muhalif olduğunu belirtir. İbn Abbas'ın ise *لَهُ مُعَقِّبَاتٌ* ve İbn Ebî Hâtim'in ondan rivayetine görede *لَهُ مُعَقِّبَاتٌ* şeklinde bir okuyuşunun olduğunu ifade eder.⁶⁴ Aynı âyetin *يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ* kısmını, Hz. Ali, İbn Abbâs, İkrime, Zeyd bin Ali ve Ca'fer bin Muhammed'in *يَحْفَظُونَهُ بِأَمْرِ اللَّهِ* şeklinde okuduklarını ve bu kırâatın şâz bir kırâat olduğunu söyler.⁶⁵

⁶⁰ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 116-119.

⁶¹ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 120-121.

⁶² Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 141.

⁶³ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 141-142.

⁶⁴ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 142-144.

⁶⁵ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 144-145.

Ra'd sûresi 13. Âyetteki الْمَحَال kelimesini, E'rac ve Dahhâk'ın (م) harfinin fethası ile الْمَحَال şeklinde okuduklarını, bu kırâatın da şâz bir okuyuş olduğunu söyler.⁶⁶ Müfessir, Ra'd sûresi 14. Âyetteki وَالَّذِينَ يَدْعُونَ kısmını, Yezîdî'nin Ebû Amr'dan وَالَّذِينَ تَدْعُونَ şeklinde (ت) ile rivayet ettiğini, ancak bunun şâz olduğunu belirtir.⁶⁷ 15. Âyetteki وَالْأَصَال kısmını, Cumhur'un وَالْأَصَال şeklinde, Ebû Miclez'in ise أصل kelimesinin mastarı olarak وَالْإِصَال şeklinde okuduğunu, bu kırâatın ise şâz bir kırâat olduğunu söyler.⁶⁸ 16. Âyetteki هَلْ يَسْتَوِي kısmını; Kisâî, Hamza ve Asım'ın birinci râvîsi Ebû Bekr'in هَلْ يَسْتَوِي şeklinde, geri kalanların ise هَلْ تَسْتَوِي şeklinde (ت) ile okuduklarını belirtir.⁶⁹

17. Âyetteki بِقَدْرَهَا kelimesindeki (د) harfini, Zeyd b. Alî ve Eşheb el-Akîlî'nin ve bir kırâatında Ebû Amr'ın sükûn ile okuduklarını ancak bu kırâatında şâz olduğunu söyler.⁷⁰ 17. âyetteki وَمِمَّا يُوقِدُونَ kelimesini; İbn Muhaysın, Mücâhid, Talha, Yahyâ ve diğer Kûfe ehlînin يُوقِدُونَ şeklinde (ي) ile ğaib sığasıyla okuduklarını; Şeybe ve E'rac'ın ise تُوقِدُونَ şeklinde (ت) ile muhatap olarak okuduklarını her iki kırâatın da mütevâtir olduğunu söyler.⁷¹ Aynı ayetteki جُفَاءً kelimesini Ru'be b. Abdullah'ın hemze'den bedel bir (ل) getirmek suretiyle جُفَالَا şeklinde okuduğunu, bunun şâz bir kırâat olduğunu, Ebû Hâtim'in böyle bir okuyuşun yapılamayacağını ve fare yiyen bu A'râbî'nin kırâatına itibar etmeyin dediğini belirtir.⁷²

23. âyette geçen جَنَاتٌ kelimesini Nehaî'nin جَنَاتٌ diye cemi' sığası yerine جَنَّةٌ عَدْنٌ şeklinde müfred sığası kullanarak okuduğunu söyleyer.⁷³ Malum olan يَدْخُلُونَهَا kelimesinde İbn Kesîr ve Ebû Amr'dan يَدْخُلُونَهَا şeklinde; (ي) harfinin zammesi ve (خ) harfinin fethası yani meçhul sığa ile bir rivayetin olduğunu söyler.⁷⁴ وَمَنْ صَلَّحٌ kelimesini, İbn Ebû Uble'nin وَمَنْ صَلَّحٌ şeklinde (ل) harfinin zammesi ile okuduğunu fakat diğerinin daha fasih olduğunu söyler.⁷⁵ وَدَرِّيَاتِهِمْ kelimesinde; Ali es-Sakafî'nin وَدَرِّيَاتِهِمْ cemi' kelimesini, وَدَرِّيَاتِهِمْ şeklinde müfred okuduğunu ve bu okuyuşun şâz olduğunu söyler.⁷⁶

⁶⁶ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 164-165.

⁶⁷ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 166.

⁶⁸ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 170.

⁶⁹ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 170-171.

⁷⁰ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 176.

⁷¹ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 177.

⁷² Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 178.

⁷³ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 191.

⁷⁴ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 191.

⁷⁵ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 191.

⁷⁶ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 192.

Müfessir, Ra'd sûresi 24. Âyetteki فَنَعِمَ kelimesinde; Yahyâ b.Ya'mer'in (ن) harfini fetha, (ع) harfini esre ile okumak suretiyle burayı فَنَعِمَ şeklinde, İbn Vessâb'ın ise (ن) harfini fetha, (ع) harfini sükûn ile okumak suretiyle فَنَعِمَ şeklinde okuduklarını söyler.⁷⁷ 29. âyetteki مَابٍ وَحُسْنُ kısmında; İsâ es-Sekaffî'nin حُسْنُ kelimesini, (ن) harfini fethayla okumak suretiyle medih fiili olarak kabul ettiğini, bundan dolayı مَابٍ kelimesini, fâil kabul edip raf okuduğunu söyler. Ayrıca طَبِيئِي şeklinde Mekveze el-Â'râbî tarafından bir kırâatın olduğunu belirtir.⁷⁸

31. âyetteki أَفَلَمْ يَأْتِئْسَ kısmının Ali b. Hüseyin, oğlu Zeyd, kardeşi Muhammed Bâkır, İkrime, İbn Ebî Müleyke, Cahderî ve başkalarınca أَفَلَمْ يَتَّبِعَنَّ şeklinde fiilinin muzârî cahd-ı mutlak'ı ile okuduklarını ve bunun şâz bir kırâat olduğunu belirtir.⁷⁹ 33. Âyetteki زَيْنَ fiilini, Mücâhid'in meçhul değil, زَيْنَ şeklinde malum okuduğunu ve bu durumda مَكْرَهُمْ kelimesinin fail değil meful olarak nasp okuduğunu, geri kalan kurrânın ise كَفَرُوا مَكْرَهُمْ şeklinde okuduklarını söyler.⁸⁰

Âyetteki وَصَدُّوا kelimesi ve Mü'min sûresindeki aynı kelimedede, Kûfe imamları yani Âsım, Kisâî ve Hamza'nın (ص) harfinin zammesi ile meçhul okuduklarını, diğerlerinin ise fethasıyla malum vezinle okuduklarını söyler. İbn Vessâb'ın farklı olarak (ص) harfinin kesresi ile وَصَدُّوا okuduğunu, İbn Ebî İshâk'ın ise مَكْرَهُمْ üzerine atfederek وَصَدُّ şeklinde okuduğunu ve bunun şâz olduğunu belirtir.⁸¹

35. âyette geçen مَثَلُ kelimesini Hz. Ali ve İbn Mesûd'un مَثَلُ diye okuduklarını ve bunun tefsir için yapılan şâz bir kırâat olduğunu söyler.⁸² 39. âyette geçen وَيُنْبِئُ kelimesini muhaffefe olarak İbn Kesir, Ebû Amr ve Hafs'ın okuduğunu, müsakkale olarak ta وَيُنْبِئُ şeklinde geri kalanların okuduğunu her iki kırâatında mütevatir olduğunu bildirir.⁸³

42. âyette geçen وَسَيُعَلِّمُ kelimesini Cenâh b. Hubeys'in fiili, if'âl babından meçhûl sıgayla getirmek suretiyle وَسَيُعَلِّمُ الْكُفَّارُ şeklinde okuduğunu söyler. الْكُفَّارُ kelimesini, İbn Mesûd'un الْكَافِرُونَ diye cemi' salim vezninde okuduğunu, Übey b. Kâ'b'ın sile mevsul ile وَسَيُعَلِّمُ الَّذِينَ كَفَرُوا şeklinde okuduğunu belirtir. İbn Kesir, Nâfi ve Ebu Amr'ın cins kastıyla الْكَافِرُ şeklinde müfred, geri kalanların ise cemi

⁷⁷ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 192.

⁷⁸ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 209.

⁷⁹ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 222-224.

⁸⁰ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 229.

⁸¹ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 230.

⁸² Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 231.

⁸³ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 243-244.

okuduğunu söyler.⁸⁴ 43. âyette وَمَنْ سِلسelinin başına (ب) getirerek عِنْدَهُ şeklinde de okunmuştur der. Übey b. Kâ'b, Hz.Ali, İbn Abbâs, İkrime, Hasan el-Basrî, Mücahid ve başkaları, وَمَنْ عِنْدَهُ şeklinde câr ve mecrûr olarak okumuşlardır diye söyler. Aynı yerde Hz. Ali, İbnü's-Sümeýfe' ve Hasan el-Basrî önceki görüşlerinden ayrı olarak عَلِمَ الْكِتَابُ şeklinde mevsul edatını, harfi cer; mastarı meçhul fiil yaparak ve muzaf-un ileyh'i nâibi fâil yaparak okumuşlardır deyip bunların şâz kırâatlar olduğunu söyler.⁸⁵

SONUÇ

İbn Akîle; Osmanlı Devletinin gerilemeye başladığı bir dönemde Vehhâbi Hareketinin çıkışından hemen önce Mekke'de yaşayan Hanefî-Eş'arî mezhebine mensup bir müfessirdir. Önemli bir ilim merkezi olan Mekke'de bulunmanın avantajını kullanmış, dünyanın çeşitli yerlerinden gelen âlimlerden azami derecede istifade etmiş, sağlam bir ilmî altyapıya kavuşmuştur. Doksan civarında eser vermiştir. Hadisçi kimliğiyle ön plana çıkmış ancak en hacimli eserlerini tefsir ve tefsir usulü alanında vermiştir.

Başlangıcından itibaren hadis ve diğer rivayetlerin olmadığı bir tefsir ilminin varlığından bahsedilmemiştir. Hadis ve diğer rivayetler, Kur'ân'ın anlaşılması konusunda hayatî öneme sahiptir. Yazılan me'sûr tefsirler, rivayet malzemesinin genel hatlarıyla hiçbir ayrıma gidilmeden bir araya getirilmesiyle meydana getirilmiştir. Dirâyet tefsirleri de aynı şekilde ihtiyaç duydukları rivayet malzemesini gereken yerlerde kullanmışlardır.

Araştırma konumuz olan *el-Cevheru'l-Menzûm fi't-Tefsîr-i bi'l-Merfû'î min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîne ve'l-Mahkûm* adlı tefsir, her şeyden önce yazıldığı döneme kadar olan rivâyet külliyyâtının süzgeçten geçirildiği tefsir ilmine bir hizmet gayesi ile müfessir İbn Akîle tarafından kaleme alınmış bir eserdir. Müfessir, kendi beyanından anlaşıldığı şekliyle bu eserinde daha önce hiç kimsenin denemediği bir şekilde yüce Allah'ın kelamını, sadece peygamberimizden gelen merfû ve ayetle zımnen uyuşan merfû hükmünde rivayetler ile tefsir etme gayesi gütmektedir. Rivâyet tefsiri olması yönüyle her ne kadar önceki rivayet külliyyâtının tekrarı gibi görünse de müfessirin kendisine has üslubu ile eser üretiminde gerilemenin olduğu bir devirde Allah rasûlünün Kur'an'ı baştan sona tefsir ettiği iddiası ile ortaya çıkmıştır. Söz konusu eser, baştan sona Allah rasûlünden gelen merfû, sahâbe ve tabiinden ise hükmen merfû olarak gelen rivayetlerle meydana getirilmiştir. Bilgiler,

⁸⁴ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 252.

⁸⁵ Rahime b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm Dirase ve Tahkik*, 252-254.

rivâyet tefsirine uygun bir metot takip edilerek detaylara girilmeden, herhangi bir yorum ve tercih belirtilmeden verilmiştir. Bu durumda bazı yerlerin anlaşılmasında bir takım problemler ortaya çıkabilmektedir. Yapılan incelemelerde İbn Akîle'nin tahrîç sığası ile hadis külliyyatına ait çeşitli eserlerden âyetlerle alakalı gördüğü merfû ve kendi ölçülerine göre merfû hükmünde kabul ettiği mevkûf ve maktû rivayetleri kullanmıştır. Bunda herhangi bir sıralama ölçütü kullanmamıştır. Kendi yeterli gördüğü miktarda rivayet malzemesi kullanmıştır.

Eser, aynı zamanda kırâat taliplilerinin de istifade edecekleri, kırâatlarla ilgili çeşitli rivayetleri içeren bir tefsirdir. Kırâatlar açısından ele alındığında müfessirin kırâat-ı seb'a'yı esas aldığı ve beraberinde şâz vb. kırâatları da rivayet malzemesi olarak kullandığı görülmektedir. Âyeti verip âyetin tefsiriyle ilgili rivayetleri verdikten sonra kırâatlar başlığı açarak âyetle ilgili kırâat rivâyetlerini vermiştir. İhtiyaca göre çok uzun veya kısa kırâat tahlillerinde bulunmuş, herhangi bir tercihte bulunmamıştır. Kırâatlarla ilgili genelde kaynak vermemiş, bazı durumlarda kaynak kullanmıştır. Mütevâtir kırâatları kullandığı gibi şâz sayılan kırâat rivâyetlerine de yer vermiştir. Kendisi bir çözümleme yapmamış ancak kırâatlarla ilgili başkaları tarafından yapılan bazı dilbilimsel çözümlemelere yer vermiştir. Resmî hat ve Mushaflarla ilgili konulara temas emekte ve kırâatları; sahâbe, tâbiîn ya da bu konuda meşhur olanlara nispet etmektedir. Farklı isimlerden çeşitli rivayetleri vermektedir. Kırâatlar arasında birisini diğerine tercih ettirecek herhangi ifade kullanmamaktadır. Bu kırâatların manaya etkilerinden bahsetmemekte tercihi okuyucuya bırakmaktadır.

Bu özellikleriyle beraber tefsir; az sayıda yazma nüshasının bulunması, müfessirin yaşadığı dönemde çok fazla tanınmaması ve *ed-Dürrü'l-Mensûr* gibi eserlerin gölgesinde kalması gibi nedenler ile gün yüzüne çıkamamıştır. Üzerinde yapılan bir Yüksek Lisans çalışması haricinde ülkemizde eserin tamamıyla ilgili bir çalışma ve neşriyat yapılmamıştır. 1600 varak civarında bir hacme sahip olan bu tefsirin gerekli tahkik ve diğer çalışmalarının yapıp ilim âlemine kazandırılması önem arz etmektedir. Özellikle tefsir, hadis ve kırâat alanında çalışmak isteyenlerin bu eseri çalışıp ortaya çıkarmaları çok güzel bir hizmet olacaktır.

KAYNAKÇA

Atalar, Münir. "Osmanlı Yönetiminde Ortadoğu Arap Eyaletleri -Osmanlı-Arap İlişkileri-", *Diyanet İlmî Dergi*, 37 (1999).

- Bağdatlı İsmail Paşa. Hediyyetü'l-ârifîn, esmâü'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn. 2 Cilt. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1951.
- Bedir, Murtezâ. "Mütekaddimîn ve Müteahhirîn", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 12 Ekim 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/Mütekaddimîn-ve-Müteahhirîn>
- Birişik, Abdulhamit. "İbn Akîle", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 12 Ekim 2019. [https://islamansiklopedisi.org.tr/İbn Akîle](https://islamansiklopedisi.org.tr/İbn-Akîle)
- Birişik, Abdülhamit. *Muhammed b. Akîle ve ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî ulûmi'l-Kurân'ı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990.
- Birişik, Abdülhamit. *Muhammed b. Akîle ve ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî ulûmi'l-Kurân'ı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990.
- Cook, Michael. "Muhammed bin Abdülvehhâb", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 12 Ekim 2019. [https://islamansiklopedisi.org.tr/Muhammed bin Abdülvehhâb](https://islamansiklopedisi.org.tr/Muhammed-bin-Abdülvehhâb)
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadîs Usulü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016.
- Çelebî, Evliyâ. *Seyahatnâme*. Sad. Tevfik Temelkuran-Necati Aktaş. 10 Cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1985.
- ed-Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed b. Abdü'l-ğani el-Bennâ. *İthâf-u Fudalai'l-Beşer fi'l-Kirâati'l-Erbea Aşer*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1407/1987.
- el-Ahmed, Rahime bint Ahmed b. Abduh. *el-Cevheru'l-manzûm fi't-tefsîr-i bi'l-Merfû min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîn ve'l-Mahkûm li-İmâm Muhammed b. Ahmed b. Saîd b. Mesûd el-Hanefî el-Meşhûr bi-İbn Akîle min Evveli Sûreti'r-Ra'd Hattâ Âhiri Sûreti İbrahim*. Suudi Arabistan: Melik Hâlid Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- el-Andes, Fehd Alî. *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî ulûmi'l-Kurân li-İbn Akîle el-Mekkî*. Birleşik Arap Emirlikleri: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsât Şarîka Üniversitesi, 1427/2006.
- el-Kettânî, Abdü'l-Hayy. *Fihrisü'l-Fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-meâcimi ve'l-meşyahâtı ve'l-müselâat*. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1402/1982.
- el-Kevserî, Muhammed Zâhid. *Fıkh-u Ehli'l-İrâk ve Hadîsuhum*. Thk. Abdulfettah Ebû Ğudde. Kâhire: Mektebetu'l-Ezheriyye, 2002.
- el-Mekkî, İbn Akîle. *el-Cevheru'l-Menzûm fi't-Tefsîr-i bi'l-Merfû min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîne ve'l-Mahkûm*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa koleksiyonu, 58-59-60, Zahriye-Ferağ.

- el-Mekkî, İbn Akîle. *el-Cevheru'l-Menzûm fi't-Tefsîr-i bi'l-Merfû'î min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîne ve'l-Mahkûm*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa koleksiyonu, 61-62), Zahriye-Ferağ.
- el-Mekkî, İbn Akîle. *el-Cevheru'l-Menzûm fi't-Tefsîr-i bi'l-Merfû'î min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîne ve'l-Mahkûm*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa koleksiyonu, 19), Zahriye-Ferağ.
- el-Mekkî, İbn Akîle. *el-Cevheru'l-Menzûm fi't-Tefsîr-i bi'l-Merfû'î min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîne ve'l-Mahkûm*. İtalya: Milano Biblioteca Ambrosiana Kütüphanesi, 79-80, Zahriye-Ferağ.
- el-Murâdî, Muhammed Halîl b. Alî. *Silkü'd-dürrer fi' a'yânî'l-karnî's-sânî aşer*. 4 Cilt. Beyrut: Dâr-u İbn Hazm, 1408/1988.
- es-Salih, Suphî. *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstilahları*. çev. M. Yaşar Kandemir. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- es-Sibâî, Ahmed. *Târîh-u Mekke*. 2 Cilt. Riyad: el-Emânetü'l-Amme li'l-ihfâf, 1419/1999.
- es-Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-İtkân fi' ulûmi'l-Kur'ân* trc. Sakıp Yıldız. 2 Cilt. İstanbul: Madve yayınları, 2002.
- ez-Ziriklî, Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd. *el-A'lâm*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2002.
- Görmez, Mehmet. "Tahrîc", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 12 Ekim 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/Tahrîc>
- İtır, Nureddin. *Menhecü'n-Nakd fi' Ulûmi'l-Hadîs*. Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1418/1997.
- İnalcık, Halil. *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III Köprülüler Devri*. 5 Cilt. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Mekke: Tarih-Osmanlı Dönemi". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 12 Ekim 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mekke>
- Mirdâd, Şeyh Abdullâh Mirdâd Ebü'l-Hayr. *el-Muhtasar min Kitâbi Neşri'n-Nevr ve'z-Zehr fi' Terâcimi Efâdili Mekke mine'l-karnî'l-âşir ile'l-karnî'r-râbi' aşer*. Âlemi'l-Ma'rife, Cidde, 1406/1986.
- Özgül, Ömer. *İbn Akîle'nin İkdü'l-Cevâhir fi' selâsili'l-Ekâbir Adlı Eseri (Edisyon-Kritik-Tahlîl)*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

- Şener, Fatma Nur. *Cevheru'l-Manzûm'da ukubat ayetlerini Tefsirde Rivâyet Yöntemi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Mekke-i Mükەرreme Emirleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1972.
- [www.almeshkat.net/Şebeket-ü Mişkâti'l-İslâmiyye. "el-Cevheru'l-menzûm"](http://www.almeshkat.net/Şebeket-ü_Mişkâti'l-İslâmiyye._el-Cevheru'l-menzûm). (Erişim 1 Kasım 2023). www.almeshkat.net